

Hartmut Kaelble, *A Social History of Europe, 1945-2000*. (New York/Oxford: Berghahn Books, 2013) 327 p. ISBN 978-1-845-45643-6; Béla Tomka, *A Social History of Twentieth-Century Europe*. (Londen/New York: Routledge, 2013) 526 p. ISBN 978-0-415-62845-7.

De geschiedenis van Europa in de twintigste eeuw kan grof gezegd ingedeeld worden in twee periodes, zoals de Britse historicus Ian Kershaw recent nog heeft gedaan.¹ De eerste helft van de eeuw wordt gekenmerkt door de Eerste Wereldoorlog, de in bepaalde opzichten opbloei van de jaren twintig, de Grote Depressie en de Tweede Wereldoorlog, gevolgd door de naoorlogse periode, met daarin grote veranderingen op het gebied van de welvaartsstaat, economie, de Koude Oorlog en Europese integratie. Voorts kan vanzelfsprekend gewezen worden op de grote verschuivingen in de sociaal-culturele sfeer: het denken over huwelijk, gezin, werk, demografie, etc.

Het zijn dit soort veranderingen die centraal staan in een tweetal boeken, *A Social History of Europe, 1945-2000* en *A Social History of Twentieth-Century Europe*, van respectievelijk Hartmut Kaelble en Béla Tomka. Beiden hebben daarbij een zeer handzaam boek afgeleverd, uitstekend geschikt voor gebruik in het (universitair) onderwijs. Het boek van Tomka is daarbij echter genuanceerder en meer alomvattend, en biedt een schat aan informatie, die bovendien inzichtelijk wordt weergegeven in een groot aantal tabellen en grafieken. Ondanks het overvloedige gebruik van cijfermateriaal blijft Tomka's boek zeer leesbaar. Hij biedt aldus een prachtig palet van ruim honderd jaar Europese sociaal-economische geschiedenis.

De auteur wijst bijvoorbeeld op de opmerkelijke bevolkingstoename in bijna alle landen, en stipt daarbij terecht aan dat Nederland wat dat betreft een uitzonderlijk geval was. Tussen 1900-2000 nam de Nederlandse bevolking toe met maar liefst 212% (p. 11). Tomka biedt daarvoor overigens niet echt een sluitende verklaring, al ligt die wel voor de hand: de uitzonderlijk hoge geboortecijfers in Nederland tot halverwege de jaren zestig. Dat naarmate de tijd en afstand ertoe toeneemt steeds legendarische decennium – zowel in positieve als negatieve zin – neemt in Tomka's boek een belangrijke plaats in. In de jaren zestig begonnen allerlei sociaal-culturele normen te schuiven, bijvoorbeeld met betrekking tot seksualiteit, gezin, huwelijk en echtscheiding, waarbij over dat laatste recent nog een specifieke studie over Nederland verscheen.²

Tomka wijst er echter terecht op, dat in de historiografie steeds vaker vraagtekens worden gesteld bij de jaren zestig als katalysator dan wel het vermeende

1 Ian Kershaw, *To Hell and Back. Europe, 1914-1949* (Londen 2015); de titel van het tweede boek was bij het schrijven van deze recensie nog niet bekend.

2 Paul Brood en Michiel de Wolde, *Scheiden doet lijden. 400 jaar echtscheidingsmisère* (Amsterdam 2014).

radicalisme. Zo stelt hij: 'The 1960s were a particular turning point in the twentieth century, because [...] they were linked primarily to cultural and subsequently evolving social changes' (p. 429). De jaren zeventig worden dan vaak voorgesteld als de grote ontzuivering dan wel teleurstelling, maar volgens Tomka behoeft dat beeld bijstelling: 'Recently, more and more historians have argued that the 1970s were the period when social changes assumed new characteristics and qualities in Europe' (p. 430), met name door het einde van de sterke economische groei. Dat punt is recent ook naar voren gebracht door historicus Duco Hellema: 'Het in de literatuur vaak geschetste beeld van de jaren zestig als een kritische en opstandige tijd en van de jaren zeventig als een matte en sombere periode is volstrekt onjuist'.³ Tomka's prachtige boek staat vol met scherpe analyses van de bestaande literatuur. Hoewel hij niet altijd een heel helder standpunt inneemt, schetst de auteur wel een uiterst degelijke stand van zaken van de historiografie, en alleen daarom al is het boek uitermate geschikt als vertrekpunt voor verder onderzoek.

Ook Kaelble besteedt veel aandacht aan het wetenschappelijke debat, in zijn geval over de periode tussen 1945 en 2000. Sterker nog: hij begint elk hoofdstuk met een bespreking van de literatuur, en zet vervolgens uiteen wat er concreet op bepaalde terreinen gebeurde. Zijn boek heeft daarmee een heldere aanpak, al komt die ook wat schools over. Bovendien heeft Kaelble een minder sterke pen dan Tomka, waardoor eerstgenoemde er minder goed in slaagt de aandacht vast te houden.

Wel wijst hij terecht op de sterke Oost-West verdeling. Die manifesteerde zich na de Tweede Wereldoorlog niet alleen in statelijke dan wel geopolitieke zin, maar op sociaal-culturele terreinen: 'Huge differences can be detected between those lands affected by and those spared from the war' (p. 29), al waren die effecten tijdelijk en waren ze aan het eind van de twintigste eeuw zo goed als verdwenen.

De naoorlogse geschiedenis van Europa is in veel opzichten natuurlijk een succesverhaal. Al zeventig jaar vrede, en over het algemeen genomen een enorme toename van de levensstandaard, welvaart en levensverwachting, al wijst Kaelble er terecht op dat de grootste toename van de levensverwachting plaatsvond in de eerste helft van de eeuw, niet in de tweede, wat opmerkelijk is gezien de twee wereldoorlogen (p. 75).

Net als Tomka biedt Kaelble een mooie vergelijkende studie, daarbij steeds oog hebbend voor de grote verschillen tussen de verschillende delen van Europa, bijvoorbeeld met betrekking tot de sociaal-culturele veranderingen in de jaren zestig (p. 92). De vergelijkende aanpak van Kaelble is een sterk punt van de studie, die deze dan ook – net als die van Tomka – geschikt maakt als startpunt voor een analyse van afzonderlijke fenomenen. Opvallend is echter Kaelble's keuze voor

3 Duco Hellema, *Nederland en de jaren zeventig* (Amsterdam 2012) 291.

sommige landen. Nederland komt in zijn grafieken en tabellen bijvoorbeeld nauwelijks voor, ook niet als daar aanleiding voor is, omdat Nederland geregeld afwijkt van het meer algemene patroon. Denk daarbij aan de bevolkingsontwikkeling, maar zeker ook aan het feit dat Nederland van een conservatief, sterk confessioneel land tot diep in de jaren vijftig in de jaren zestig en zeventig niet alleen zijn achterstand op sociaal-cultureel terrein in rap tempo inliep, maar zelfs ver voor de troepen uit ging lopen, zoals op het gebied van abortus en euthanasie.

Toch is ook Kaelble's boek goed bruikbaar als handboek, zeker als het afgezet wordt tegen, of gelezen wordt in combinatie met dat van Tomka. Wie beide boeken heeft bestudeerd, krijgt een prachtig overzicht van de grote veranderingen die Europa in de twintigste eeuw doormaakte op sociaal-cultureel gebied, en is meteen goed op de hoogte van de bestaande historiografie. Alleen al daarom verdienen beide boeken lof.

Martijn Lak

Universiteit Leiden / De Haagse Hogeschool

Henri Houben, *De veertigjarige crisis. Het einde van het kapitalisme?* (Antwerpen: EPO Uitgeverij, 2015) 365 pp. ISBN: 9789491297946.

Cruciaal verschil tussen een neoklassieke en Marxistische uitleg van kapitalisme is dat de eerste veronderstelt dat het economisch systeem in evenwicht is -of daar naar tendert. Het Marxistische perspectief wil daarentegen dat kapitalisme zichzelf via crises reproduceert. In de neoklassieke uitleg is de financiële crisis van 2008 een exogene schok die de economische normaaltoestand – evenwicht genoemd – tijdelijk ontwricht. In het Marxisme is de crisis een endogeen gegenereerde normaaltoestand, onderdeel van een reeks crises. Marxisme: kapitalisme *is* crisis; neoclassicisme: kapitalisme *is* evenwicht.

Dit is meer dan een woordspel want de oppositie neoklassiek-Marxistisch is verknoot met de vraag of de in 2008 manifest geworden grote financiële crisis (GFC) te begrijpen valt als uitzondering of als regel. Evenzo is het verbonden met het vakgebied geschiedenis want moet de GFC historisch begrepen worden –zoals Marxistisch economen willen-, of als economische disruptie van overigens tijdloze wetmatigheden?

De neoklassieke benadering heeft nochtans terrein verloren. De jaren '30 staan als historische analogie voor de GFC in hernieuwde belangstelling. En neo-Keynesianen (Krugman, Mazzucato, Stiglitz en Piketty) drukken hun stempel op het economische debat. Tot herwaardering van een Marxistische interpretatie heeft